

Grundlæggeren af Kjøng Linnedfabrik

Af Ellen Bangsbo

Det lå ikke i kortene ved fødslen, at Danmarks største og betydeligste linnedfabrik, Kjøng Linnedmanufaktur og senere Kjøng Fabrik, ville blive grundlagt af en fæstebondesøn, nemlig handelsmanden Niels Ryberg (1725-1804) med fornemme titler som etatsråd (1770) og konferensråd (1780).

Hans navn var oprindelig Bertelsen fra sin far Bertel, men han tog senere efternavn fra fødebyen Ryberg i Salling i Jylland. Lands-

byen Kjøng hørte under storkøbmandens gods, Øbjerggaard, beliggende mellem Næstved og Vordingborg.

Niels Ryberg valgte linnedindustrien som en udstrakt arm til den fattige landbefolkning, så de fik mulighed for at tjene til livets ophold på fabrikken, altså at bekæmpe fattigdom med industri.

Linnedfabrikken blev grundlagt omkring 1780, hvor der blev oprettet væveri og væve-

Johan Christian Ryberg med hund og fruen, Engelke Charlotte Falbe. Den gamle handelsmand Niels Ryberg sidder i det fynske landskab omkring hans gods Frederiksgave (nu Hagenskov).

Malet af Jens Juel 1796/97.

seminarium for bønderdrenge i landsbyen. Alerede 1776 blev der dyrket spindhør på godsets jord, netop med henblik på at levere hør til fabrikkens produktion. Først fra 1783 var der en egentlig fabriksdrift. De vævede produkter blev efter 1795 bleget på Vintersbølle Bleg.

De næste 150 år blev fabrikken førende leverandør i smukke linnedvarer i hør, og det var heller ikke til skade for fabrikkens omdømme og salg, at fabrikken i 1787 fik sin første leverance som kongelig hofleverandør, lige fra almindelige duge og håndklæder til eksklusivt bryllupsudstyr til danske prinsesser.

Ud af stavnsbindingen

Datidens undertrykkelse af bondestanden og ikke mindst det snærende stavnsbånd (indført 1733 og ophævet i 1788) formåede ikke at fastholde den unge bondesøn, der som ca. 11-årig rømmede fra fæstegården og derved undveg stavnsbindingen.

I 1764 blev alderen for stavnsbåndbinding nedsat til kun 4 år for børn, men på Rybergs tid indtrådte stavnsbindingen ved fæstebørns fjortende år. Det var derved stadig lovligt for Niels Ryberg at forlade fæstegården, og for at undgå et upopulært gårdfæste rejste han til Ålborg, hvor han, takket være sin onkel, opnåede at få en læreplads i dennes købmandsforretning.

I 1750 rejste han videre til København. Niels Ryberg arbejdede sig op til at blive en af århundredets største handelsmatadorer og blev senere ejer af godserne Frederiksgave på Fyn og Øbjerggaard i Sydsjælland.

Friheder

Kjøng fabrik var en linnedfabrik med lokalt dyrket hør som materiale og arbejdere primært blandt lokalbefolkningen. Niels Ryberg glemte aldrig sin opvækst, og intentionen

med fabrikken var bl.a. at give det fattige lokalsamfund en social håndsrækning fra vugge til grav.

Der var spindeskole for små piger, hvor de om formiddagen lærte at læse og skrive og om eftermiddagen lærte at spinde hørgarn i meget fin kvalitet på to-tens spinderokke, hvorefter de senere kunne blive ansat og yde til fabrikken, mens drenge blev oplært som vævere. Denne form for spindeskoler blev udbredt til godser på andre dele af Sjælland.

Det bør dog nævnes, at selvom Niels Ryberg altid fremhævede sine intentioner om at hjælpe de fattige, så afholdt han sig ikke fra at udnytte de daværende handelsruter, der profiterede i søfartens andel i slavehandelen mellem Afrika og Vestindien.

Efter stavnsbåndets ophævelse i 1788 blev værnepligtige af reserven fritaget for militærtjeneste, så længe de uddannede sig i fire år til vævere på fabrikken i Køng. Det var en læretid uden løn, men med kost og logi. Ifølge Øbjerggaards fæsteprokol blev denne ordning for mandlige vævere anvendt helt op til 1830 på Køng Fabrik, og efter læretiden forblev en del af disse mænd som vævere på fabrikken eller nedsatte sig som vævere rundt omkring i landet.

Efter 1788 leverede fæstebønderne fortsat arbejdskraft til hovedgårdenes drift, dette benævnes hoveri. Der fandtes også et spindehoveri, som var godsernes krav om, at fæstebønder havde pligt til at levere spundet garn til hovedgården. Hoveri blev afskaffet i 1798.

Fra hovedstaden

I sine tidlige dage i København høstede Niels Ryberg sine første erfaringer med rekruttering af fattige til industriel hørproduktion. I 1759 udnævntes han til ulønnet meddirektør ved De fattige Børns Opfostringshus, og han blev medlem af ledelsen for Den almindelige

Niels Ryberg - året efter Ryberg købte Øbjerggaard, malet af Peter Brünicke (1775).

Pleieanstalt. På Almindeligt Hospital oprettede han fattigvæsenets linnedfabrik i København, altså både spinderi og væveri, med hegleskole og blegeri forestået af eksperter hidkaldt fra udlandet.

Fra disse steder blev der produceret store mængder af garn og tekstiler; allerede i 1773 var over 2.000 fattige beskæftiget med at spin-

de garn. Men Niels Ryberg mente, at for at mindske transportudgifter for råvarer og for at hjælpe den fattige landbefolkning, så burde produktionen flyttes fra købstæderne og ud til landet.

På den sjællandske jord gik det forrygende, allerede omkring år 1800 havde fabrikken

Skydeskiven viser Vintersbølle Blegen ved Kjøng Fabrik 1875.

400 ansatte. Der blev vævet lærred- og drejlsvævning til duge og håndklæder, og senere øgedes sortimentet til damaskvævning af meget smukke duge og servietter. Mange af disse 'kjøngske mønstre' er gengivet i fabrikkens lister og mønsterbøger.

Ved Niels Rybergs død i 1804 blev fabrikken videreført af hans søn Johan Christian Ryberg, men Niels Ryberg havde løbende sikret fabrikkens drift ved at finde og ansætte kompetente vævemestre. Siden 1790'erne havde vævemesteren Christian Hansen udarbejdet mange fine nye mønstre, og han var faktisk

en af de bønderdrenge, der var blevet oplært på stedet.

Krigsøkonomi

Igennem hele fabrikkens tid blev der ansat forskellige vævemestre, som med deres indsigt og engagement fornyede mønstre og sortiment.

Fabrikkens tilbagegang i begyndelsen af 1800-tallet skyldtes dels et stop for import af råhør grundet krigen mod England (1801), samtidig med at landbruget og derved den lokale høravl blev indskrænket som følge af bøndernes indkaldelse til hæren. Derfor blev

der igen avlet hør på Øbjerggaard, og igen blev folk fra fattighuse og tugthuse bedt om at spinde til fabrikken.

Det gav ca. 1825 samtidig mulighed for, at nye vævere kunne blive rekrutteret blandt de værnepligtige reserver af landmilitsten, som derved var fritaget fra militærtjeneste.

Til hoffet og folket med Jacquard

Med tiden blev damaskvævede linneduge for dyre til den almindelige kundekreds.

En epokegørende begivenhed for fabrikken var erhvervelse af en jacquardvæv i 1830, og denne mekanisering af væveriet nedsatte arbejdsløn og omkostninger i produktionen. Linnedvarene kunne derved sælges til overkommelig pris og nå ud til en voksende kundekreds.

I 1855 udvikledes en damaskdug med indvævet rigsvåben i mønsteret, hvilket sandsynligvis er det første og indledende eksempel på fabrikkens meget kendte 'kongeduge' til Det kongelige danske Hof. Disse duge anvendtes ved de kongelige tafler. Den ældste bevarede kongedug dateres til 1865 og har en vævebredde på 308 cm og længde på 7,5 m.

Syv af Køng Fabriks kongeduge blev i 1956-63 genvævet på en gigantisk væv i Næstved. De 4 jacquard-væve krævede en rumhøjde på 7,5 meter, dugenes længde var 13,5 meter og bredden 330 cm. Det var et imponerende vævehåndværk.

Enden

I 1890'erne var Kjøng Fabrik stadig leverandør til kongehuset og så sent som i år 1900 til kongeskibet Dannebrog. Fabrikkens og blegeriets sidste vævemester var Christian Sandberg, og ved hans død i 1900 ophørte al nyskabelse af mønstre.

Tilgangen af nye vævere var allerede ophørt, fordi de gamle vævere ikke tilskyndede

deres sønner til at vælge dette truede erhverv. Hver gang en af de gamle vævere døde blev en væv sat i stå. Uden fornyelse og modernisering døde fabrikken hen, og herved ophørte Kjøng Fabriks mangeårige virke.

Køng Museum har i dag til huse i Gl. Øbjerggaard, den tidligere administrationsbygning ved Køng fabrik. Efter en omfattende restaurering i 1999 fremstår bygningen nu nær sit smukke oprindelige udseende.

Museet huser en permanent udstilling om Niels Ryberg og fabrikkens tidligere produktion af hørtækstiler. Museet arrangerer foredrag og kurser samt skiftende udstillinger af anerkendte vævere og tekstilkunstnere.

Niels Rybergs livsværk lever således i dag videre i form af Køng Museum, der drives af frivillige kræfter samt Køng Museums Støtteforening. Endnu engang har lokalsamfundet ydet en indsats.

Litteratur

- Køng Museum koengmuseum.dk
- Holmgaard, Jens (2001). *Niels Rybergs flugt. I Fortid og Nutid*, marts 2001, pp. 52-56.
- Paludan, Charlotte (2003) *Køng Fabrik 1774-1804. 1. del. I Kulturhistoriske Studier*, Sydsjællands Museum, pp. 15-125. koengmuseum.dk/wp-content/uploads/2012/10/Charlotte-Paludan-WEB.pdf
- Paludan, Charlotte (1989). *Køng Fabrik. I Damask og Drejl. Dækketøjets historie i Danmark*. Paludan, Charlotte og Bodil Wieth-Knudsen (red.). Borgen, 1989, pp. 76-101.
- Schovsbo, Per Ole. Hanne Tommerup (red.) (2020). *Køng Fabrik 1774-1924. Om industrieventyret i Sydsjælland*. Museum Sydøstdanmark for Køng Museums Støtteforening.